

FORUM för
TRÄDGÅRDS
HISTORISK
FORSKNING

Bulletin

Forum för trädgårdshistorisk forskning

Nr 16

2003

Redaktören har ordet

Nya medier ger nya möjligheter att sprida medlemsinformation. Från och med hösten 2003 kommer nyheter, rapporter, recensioner, konferenstips mm att löpande läggas in på hemsidan som kommer att anpassas för ändamålet. På det sättet hoppas vi att snabbt kunna förmedla aktuell information på ett sätt som inte varit möjligt med Bulletinens två nummer per år. Medlemmar och övriga läsare av Bulletinen uppmanas därför att fortsätta korrespondensen med Forums redaktion och att regelbundet återvända till hemsidan som framöver kommer att uppdateras betydligt oftare.

Bulletin nummer 16 innehåller bland annat

- en rapport från Forums seminarium i Stockholm 2002 med sammandrag av av Badeloch Noldus', Göran Lindahls och Linda Henrikssons föreläsningar,
- presentation av ett projekt kring Nydala klostrets trädgård
- en sammanfattning av licavhandlingen *Kronan på odlarens verk – Trädgårdens betydelse i uppbyggnaden av mönstergodset Trolleholm under 1800-talet* av Åsa Klintborg Ahlklo
- recension av boken *Jeg en gård mig bygge vil — der skal være have til* av Peter Dragsbo & Helle Ravn, av Maria Flinck
- Nytt om forskning, böcker etc.

Bidrag till Bulletinen och hemsidan, artiklar, recensioner, tips om böcker, länkar etc kan tillsvidare sändas till redaktionen under adress: asa.ahklo@lpal.slu.se

God läsning och Glad sommar! Önskar Red.

Rapport

från Forums Seminarium och årsmöte den 5 november 2002 i Stockholm:

Från periferi till centrum.

Stormaktssverige och det internationella kulturutbytet.

Forums seminarium behandlade den svenska trädgårdskonstens position i ett europeiskt perspektiv under 1600-talets andra hälft. Dagen inleddes med att Badeloch Noldus talade om Sveriges internationella kontakter inom trädgårdskonsten under denna tid. Efter 1648 växte behovet att visa för omvärlden att Sverige hade blivit en av de viktigaste spelarna på den europeiska scenen. Men kunskap – i form av personer, böcker och material – saknades. En internationaliserings- och moderniseringsprocess sattes igång, en process som illustrerades med några exempel ur hennes avhandling *Trade in Good Taste. Architectural Relations between Sweden and the Dutch Republic in the Seventeenth Century*. Badeloch Noldus är forskare vid Pallas - Institute for historical, art historical and literary studies vid universitetet i Leiden.

Därefter talade professor Göran Lindahl om André Mollets traktat *Lustgård*. Presentationen inleddes med en kort beskrivning av traktatens innehåll. Därefter antydde den typ av kunskaper och de föreställningar om arbetsområdet som Mollet fört med sig från Frankrike och Holland. Genom att skissera situationen i Stockholm kring 1650 aktualiseras också syftet med traktaten, som i vissa avseenden skiljer sig från äldre och samtida arbeten. Göran Lindahl, tidigare professor vid Konstakademiens arkitekturskola, är en mångsidig arkitekturhistoriker och debattör. Han arbetar för närvarande med en nyutgåva av *Lustgård*.

Dagen avslutades med att Linda Henriksson talade om Nicodemus Tessin d.y:s trädgårdskonst utifrån frågor som om den kan betraktas som invention eller anpassning. På vilket sätt förhöll han sig till inspirationskällor som Le Nôtre, Dezallier d'Argenville och Le Blond? Genom att studera Tessins samling av trädgårdsritningar, handskrivna koncept och gravyrer kan vi få en tydligare uppfattning av hur detta material användes och därmed komplettera bilden av Tessins egen trädgårdskonst. Linda Henriksson har tidigare arbetat med Tessins trädgårdsritningar inom ramen för Nationalmuseums Tessinprojekt och är nu doktorand vid Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. Arbetstiteln på hennes avhandling är *Nicodemus Tessin d.y:s franska skulpturverkstad. Skulpturarbeten i Sverige under senbarock tid*.

Badeloch Noldus

En strävan efter modernitet – om Sveriges internationella kontakter inom trädgårdskonsten under stormaktstiden

Med utgångspunkt i min avhandling¹ har jag undersökt idéernas vandring inom trädgårdskonsten under 1600-talet och den strävan efter modernitet som låg till grund för denna vandring. Jag har dock valt att inte diskutera hela spektrat av Sveriges internationella kontakter under stormaktstiden utan begränsat mig till kontakterna med Nederländerna.

Skillnaderna mellan de båda länderna (avseende ekonomi, statsform osv) bildade en bas för ett ömsesidigt intresse. Sverige erbjöd med sina råvaror intressanta möjligheter för nederländska köpmän, medan Sverige kunde dra fördel av Nederländernas världshandel och kontantekonomi. Den nederländska republiken utvecklades till Sveriges främsta handelspartner under 1600-talet, en tid under vilken båda länderna – tillsammans med Frankrike – på grund av militära succéer och ekonomisk framgång tillhörde de viktigaste aktörerna på den europeiska scenen. Rikets nya status som stormakt krävde en mera passande arkitektur än den man hade. Sverige hade med sina triumfer under trettioåriga kriget väckt internationell respekt, men den svenska arkitekturen hade, som man kan läsa i resejournaler, ännu inte så mycket att bjuda på. Det fanns behov av en arkitektur som kunde konkurrera med utlandets och som kunde uttrycka Sveriges ökade politiska och militära makt. Kontakten med Nederländerna visade sig spela en viktig roll i denna utveckling. Allt som behövdes för att gestalta Sveriges nya status som stormakt – särskilt efter 1648 – fanns i Nederländerna: utbildning, böcker, konst, arkitekturritningar, byggnads- och växtmaterial, bildhuggare, byggmästare, trädgårdsmästare osv.

I den ökande internationella kulturtrafiken mellan Sverige och Nederländerna kan man urskilja olika "kanaler" via vilka information, kunskap och varor kom till Sverige: 1.

¹ *Handel in Goede Smaak. Architectuurbetrekkingen tussen Zweden en de Nederlandse Republiek, 1635-1700*, dissertatie Utrecht, 2002. Engelsk handletsgåva (*Trade in Good Taste. Architectural Relations between Sweden and the Dutch Republic in the Seventeenth Century*) förväntas hos Brepols Publishers, Belgien.

uppdragsgivare (båda nederländska och svenska), 2. svenskar på (studie)besök i Nederländerna, 3. kulturagenter i Amsterdam och Haag och 4. import av modellböcker och traktater. Många nederländska immigranter tog med hemlandets kultur då de flyttade till Sverige och importerade bland annat målningar, böcker och växter. En del av dem, som köpmannen Louis de Geer, var dessutom byggherrar. Ett av hans fyra byggnadsprojekt, ett stadspalats i Stockholm som byggdes omkring 1646, var Sveriges första möte med klassicismen så som den tog form i Nederländerna. Stadspalatset kan på grund av byggnadsadministrationen och ritningar attribueras till murmästaren Jurgen Gesewitz. Intill huset låg en köksträdgård som i sin plan hade stora likheter med Jan van der Groens modell till en "holländsk trädgård" i hans bok *De Nederlandsche hovenier* (Den nederländske trädgårdsmästaren). Ett annat exempel på kunskapsimport via en byggherre är sonen Louis de Geer d.y. som 1670 anlät Adriaen Dortsman från Amsterdam som arkitekt till Finspångs slott. Beställningen framgår av ritningsmaterialet och av de Geers journaler. Andra kända nederländska byggherrar var Jacob Momma, Thomas van der Noot och Isaak Kock, vilka alla uppförde stadspalats i Stockholm under 1660- och 1670-talen. Svenskar som hade besökt Republiken kunde också "importera" den nya stilen. Ett exempel på stilimport är herrgården Højentorp i Västergötland. Byggherren Magnus Gabriel De la Gardie hade studerat i Leiden 1640 och efter hemkomsten behöll han kontakten med landet. Axel von Rosen hade likaså studerat i Leiden då han beställde sitt klassicistiska stadspalats i Reval (Tallinn).

De la Gardie, von Rosen liksom Schering Rosenhane, Carl Gustaf Wrangel och många andra besökte Republiken under 1600-talet. Mellan år 1630 och 1690 läste över 800 svenskar vid universitet i Republiken och återvände med nya intryck och erfarenheter. Många svenska studenter, diplomater och resenärer noterade sina upplevelser i journaler eller brev vilka visar vad som ansågs intressant, t ex Amsterdams nya stadshus, ritat av Jacob van Campen, eller ståthållaren Frederik Hendriks palats Huis ter Nieuburgh och Honselaarsdijk. Svensken Petri Salami från Linköping skrev under sitt uppehåll i Nederländerna 1652 att han bland annat hade sett det nya stadshuset och Hortus Medicus i Amsterdam, en stad som han rosade för sin "storhet och sköna och prächtige huus och kyrkor". Via Haarlem reste han vidare till Haag där han bland annat besökte Mauritshuis och trädgården Buitenhof (av Hendrick Hondius 1620). Den geometriska trädgården med sina "gångar och quarter" och "många konstiga och kostliga träd" tyckte Salami var "väldigt vackra". Han besökte dessutom Huis ter Nieuburgh. Arkitekten Erik Dahlbergh såg 1667 bland annat Amsterdams stadshus, Hortus Medicus i Leiden, ståthållarens palats och trädgård Buitenhof i Haag. Liksom Salami besökte han Huis ten Nieuburgh samt Honselaarsdijk och Huis ten Bosch, vilka han beskrev som "mycket fina lusthus och trädgårdar". Den unga svenska adelsmannen Sven Ribbing besökte 1664 i stort sett samma platser som Salami och Dahlberg. Stadshuset i Amsterdam hörde enligt honom till "de prächtigaste byggninger i Europa". Den sedermera kungliga trädgårdsmästaren Johan Hårleman, som med sin far trädgårdsmästaren Christiaan Horleman anlät till Sverige 1666, reste i slutet av 1600-talet flera gånger till sitt fäderneland. Hans uppdrag där var att köpa in olika växter och dekorativa föremål till de kungliga trädgårdarna samt att värva erfaren arbetskraft. Samtidigt lät han sig inspireras, bland annat vid besök i trädgårdarna vid herrgården Clingendael vid Haag. Där tecknade han för övrigt av en av boskéerna.

Av de många svenskar som läste vid ett nederländskt universitet eller besökte Republiken av andra skäl fanns det en del som behöll intensiv kontakt med Amsterdam efter hemkomsten. De kunde göra det med hjälp av så kallade "kulturagenter", mest diplomater som i uppdrag – och mot betalning – av olika landsmän, informerades dem om det politiska och ekonomiska läget i Republiken. De var dessutom förmedlare i kulturell trafik och försåg sina uppdragsgivare med alla möjliga lyxartiklar. Den rika korrespondensen och de hundratals

beställningslistorna som bevarats mellan kulturagenter som Peter Trotzig, Harald Appelboom och Gerhard de Geer och deras uppdragsgivare Magnus Gabriel De la Gardie, Clas Tott och Carl Gustaf Wrangel visar att deras intressen var mångfaldiga: de beställde böcker, målningar, trädgårdsskulpturer, tyger, byggnadsmaterial och arkitekturritningar. I agenternas uppdrag ingick också att besöka auktioner eller att kontraktera konstnärer och andra fackmän. Av de olika breven framgår att uppdragsgivarens önskemål oftast var ganska vaga, man önskade sig till exempel "en skicklig porträttmålare" eller "vackra krukor till växter". Det var agentens uppgift att konkretisera denna önskan och därigenom kunde han bestämma vad som konkret skulle skeppas till Sverige. Hans roll var alltså av stor betydelse. Peter Trotzig var anställd som handelsagent i Amsterdam från 1645 till 1667. Under denna tid arbetade han samtidigt som kulturagent för bland annat Magnus Gabriel De la Gardie. Trotzig köpte på beställning av De la Gardie under 1660-talet i Nederländerna en stor mängd skulpturer och växtmaterial, däribland 1 200 olika tulpanlökar. Trotzig skickade honom ofta listor på allt han hade beställt eller köpt åt sin uppdragsgivare. I en sådan en lista kan man läsa att Trotzig hade skeppat ett stort antal mispel-, plommon-, aprikos-, persiko-, mandel-, mullbärs- och päronträd samt etthundra lindar. Ett separat brev berättar om flera hundra beställda träd i ett brett sortiment, mest fruktträd men dessutom 6 000 hagtornsplantor, 100 lindar och 50 almar. Beställningslistorna, som ofta skrevs på nederländska, är oerhört detaljerade; av alla fruktträd nämns precis vilka sorter som köptes, i vilken mängd och hur höga de var.

Med en annan uppdragsgivare – Clas Tott – förde Trotzig en intensiv brevväxling. En stor del av breven handlar om Totts beställningar i Amsterdam angående herrgården Ekolsund. Tott behövde dels kunnig personal till trädgården, dels nytt växtmaterial. Peter Trotzig som var en av hans kontaktpersoner i Amsterdam fick i uppdrag att ordna detta. Trotzig hade stora svårigheter med att värva en lämplig trädgårdsmästare som kunde uppfylla de höga kraven men ett brev från 1663 visar att han lyckades till sist. Samtidigt berättar han att han just sänt ett parti träd och buskar till Sverige. Det handlade om 300 fikonsträd, 200 lindar, 50 plommonträd, 1 000 rosenbuskar, 500 vinbärsbuskar, 500 krusbärsbuskar och 100 äppelträd av olika sorter. Senare skickade han vinrankor, mullbärs- och aprikosträd. När Tott ville köpa utsmyckningar som krukor och skulpturer föreställande mytologiska figurer till Ekolsund förmedlade Trotzig denna beställning. Även trädgårdsböcker kom i Totts händer med hjälp av Trotzig.

Kulturagenterna utgjorde ett nätverk som aktivt medverkade till Nederländernas betydelse i arkitektoniskt avseende. Detta nederländska nätverk – med centrum i Amsterdam – användes intensivt av svenska adelsmän som en marknad för kultur och arkitektur. En förskjutning mot franska modeller och den franska hovkulturen slog igenom först efter absolutismens genombrott 1680. Adelsmännen – som hade varit de ledande uppdragsgivarna – såg sin makt krympa avsevärt. Vid denna tid reste Nicodemus Tessin d. y. till Rom där han kom under inflytande av Berninis arkitektur. Samtidigt försvagades Amsterdams marknad. Omkring 1700 var det få svenska byggherrar som ansåg att den nederländska arkitekturen var en lämplig förebild. Intresset för den mer praktiska sidan av trädgårdskonsten och att skaffa växtmaterial från Nederländerna bestod däremot under hela 1700-talet.

Göran Lindahl

André Mollet och hans traktat Lustgård

André Mollet anlände till Stockholm sommaren 1648. Vad som avhandlats med honom före avresan är inte närmare känt, däremot att han som arbetsuppgift fick att förestå och modernisera Kungsträdgården. Till tidens modeföreteelser hörde komplicerade broderiparterrer. Ett kopparstick, utfört efter en ritning av Mollet, visar också att han arbetat

med att anlägga en sådan av betydande storlek i Kungsträdgården. Mer ovisst är vad som faktiskt kom till stånd. Den engelske ambassadören Bulstrode Whitelocke, som just bevittnat drottning Kristinas tronavsägelse på Uppsala slott, gjorde strax därefter ett besök i Kungsträdgården, dvs sommaren 1654. Han fann då trädgården både torftig och förfallen och nämner ingen broderiparterr.

Förutsättningarna var inte heller de bästa. Enligt Mollets egen uppgift var det för änkedrottning Maria Eleonora, Gustav Adolfs änka, som han utfört sitt arbete, inte för drottning Kristina. Maria Eleonoras intresse för trädgårdsanläggningar är väl dokumenterat och vid denna tid disponerade hon Makalös, det De la Gardieska palatset. Den byggnad som brukat kallas Lusthuset stod däremot till drottning Kristinas förfogande; om hon verkligen använt det är mer ovisst. Det är en inte alldeles lättförklarlig byggnad, som möjligtvis skulle ha följts av en rad likadana, som tillsammans bildat en arkad mot Kungsträdgården.

Kristina var inte ointresserad av trädgårdar. Hon hade varit en huvudperson bland gästerna ute på De la Gardies Jakobsdal, och blev tydligen glad när hon senare, vintern 1653, fick hela anläggningen som gåva. Vid Mollets ankomst till Stockholm var dock både hon och hovet helt upptagna av en lång rad festligheter för att fira den just avslutade Westfaliska freden. Redan vid denna tid kan Kristina ha börjat överväga att avsäga sig kronan – 1651 meddelade hon rådet att hon redan fattat sitt beslut. Kungliga uppdrag av så långsiktigt slag som att bygga ett lustslott och förse det med en lämplig trädgård, var således inte att vänta. Tydligen förelåg inte heller intresse för att satsa stort på Kungsträdgården och göra den till en kunglig anläggning av högsta kvalitet.

Rimligtvis var det Mollet själv som kom upp med idén att författa en traktat om trädgårdars anläggande. Kronan bidrog med medel, vilket förutsatte ett beslut av drottningen. Mollet uppger att han började arbetet med boken 1650. Kanske var hans mening att bidra till hyllningarna i samband med kröningen på hösten detta år. Privilegiet, som angav författarens rättigheter, är daterat mars 1651, vilket också är tryckåret. Bokens titel är *Lustgård*, till vilken på tidens vanliga sätt fogades en lång förklarande undertitel. Texten trycktes på tre språk, svenska, franska och tyska. Långt senare, 1670, utkom en förkortad engelsk version.

Det är inte troligt att Mollet vid denna tid kände drottningens planer att avsäga sig kronan och sedan lämna landet. Enklast kan Mollets bok karakteriseras som en underdånig framställan till Kristina att låta anlägga lustgård, vilken enligt författarens mening var liktydigt med en furstlig trädgård, stort tilltagen och praktfullt utsmyckad.

Det är av intresse att förstå Mollets utbildningsbakgrund, vad han sett och lärt före sin ankomst till Stockholm. Han kan sägas ha varit utomordentligt välorienterad, i varje fall till sina erfarenheter en europeisk toppkraft. Trädgårdsmästaryrket, trädgårdsodlandets alla praktiska sidor, måste han ha varit väl förtrogen med. Hans far Claude Mollet, *premier jardinier du Roi*, efterlämnade vid sin död ett omfångsrikt manuskript, som trycktes i Paris 1652 under titeln *Théâtre des plans et jardinages*. Det vittnar om en enorm, under lång tid samlad yrkeserfarenhet. Ett påfallande inslag är också det religiösa perspektivet. Arbetet i trädgården måste enligt författaren underordnas en gudomlig ordning och anpassas till det stora av Gud styrda himmelska maskineriet, solens, stjärnornas och planeternas rörelser.

André Mollets egen traktat *Lustgård* pryds av ett porträtt i kopparstick av fadern, som således framställs som en auktoritet. Den text som handlar om trädgårdsmästarens praktiska uppgifter är däremot jämförelsevis kortfattad, i några fall summarisk. Författaren bemödar sig att

anpassa sina råd till det nordiska klimatets förutsättningar. Det är knappast troligt att han under sin korta vistelse i Sverige verkligen hunnit lära sig på vilket sätt hans franska erfarenheter måste modifieras. Uppenbarligen har han inte heller uppfattats som verkligt sakkunnig. Inte i någon senare svensk trädgårdstraktat möter en enda hänvisning till Mollets arbete. Mest påfallande är att inte ens Schering Rosenhane, som kände honom och anlät honom för sin trädgård i Stockholm, nämner honom i sitt eget mycket utförliga manuskript *Oeconomia*, skrivet omkring 1660, där annars flera författare anförs.

I Mollets text intar inte beskrivningarna av den furstliga lustgården någon dominerande plats. På annat sätt framgår ändå att det här handlar om bokens huvudsyfte. Det griper ut över den övriga texten, som ger anvisningar om många slag av växtmaterial, däribland också vad som krävs för en lustgård. Bokens samtliga 30 kopparstick, alla utförda av kopparstickare i Stockholm efter Mollets förlagor, ägnas också den tilltänkta lustgården; sammanlagt ger text och bilder en mycket tydlig föreställning om vad Mollet åsyftade.

Under sin uppväxt och unga år i Paris hade Mollet självklart lärt känna de kungliga anläggningarna och inte minst nytillskotten, däribland Luxembourgpalatset med dess trädgård. Han hade också varit verksam i England och i flera år arbetat för Fredrik Henrik av Oranien, som med sitt hov utgjorde det furstliga inslaget i det holländska samhället. Till dessa omfattande erfarenheter kan läggas att han också med utbyte studerat en trädgårdstraktat av annat slag än den hans far skrivit, *Traité du jardinage* av Jacques Boyceau, tryckt i Paris 1638. Boyceau hade varit *Intendant des jardins du Roi*, dvs ämbetsman, inte trädgårdsmästare. Hans bok tar främst sikte på de trädgårdar som inte tillkommit av nytto skäl utan främst för skönhets skull. Då handlar det om höga kostnader som få förmår bära. Läsaren förstår att Boyceau egentligen bara har furstliga byggherrar i tankarna. I ord beskrivs hur dessa förnäma trädgårdar bör utformas. Märkligt nog saknas dock ritade planer som på ett mer konkret sätt kunde åskådliggöra författarens intentioner. Illustrationsmaterialet är omfattande men innehåller huvudsakligen förslag till utformningen av broderiparterrer. Boken publicerades efter Boyceaus död, och utgivaren tycks inte ha avsett någon verklig samordning mellan text och bild.

Boyceaus trädgårdstraktat är en anmärkningsvärt ståtlig bok i folioformat. Mollet kan ha haft den som förebild, båda vände sig ju till furstliga beställare och anpassade presentationen därefter. I Mollets traktat återfinns vad som saknas hos Boyceau, två planer som visar hur han tänkt sig att den förnäma lustgården skulle se ut, närmare bestämt vad drottning Kristina med honom som arkitekt och trädgårdsmästare borde anlägga. De två planerna liknar varandra men skiljer sig i storlek. Ritningarna är enkelt utförda med huvudformernas konturer tecknade utan detaljer. Det är de övriga kopparstickarna som ger upplysning om hur alla detaljer och enskildheter borde utföras. Där återfinns ett flertal förslag till broderiparterrer, som oftast är enklare och mer robusta än Boyceaus motsvarigheter. Intressantare är en annan typ, där mönster skärs ut ur gräsytan och tecknas med blomrabatter och bandformer i olika färger, framställda med sand, kol eller tegelkross. Förslagen har tecknats så att de i flera fall passar till de två planernas med konturer uppritade kvarter.

Det går således att bilda sig en tydlig uppfattning om vad Mollet avsåg, och därmed också möjlighet att jämföra hans lustgård med andra samtida. Här skall bara en egenskap betonas, de anmärkningsvärda måtten. Det större av de två förslagen har en utsträckning av 310 x 220 *toises*, dvs 590 x 420 meter. Det är dimensioner som är ovanliga i den äldre trädgårdskonsten och mer motsvarar vad som just var under förberedelse i Frankrike, i Vaux-le-Vicomte och

Versailles. Prakten blev inte det enda uttrycksmedlet utan också den monumentala utsträckningen.

Linda Henriksson

Nicodemus Tessin den yngres trädgårdskonst: Invention eller anpassning?²

Vid Nationalmuseum i Stockholm har under de senaste tre åren pågått ett stort, internationellt forskningsprojekt om Nicodemus Tessin d. y. (1654-1728). Projektet, under ledning av forskningschef Görel Cavalli-Björkman, har syftat till att gå igenom och publicera delar av det rika källmaterial knutet till Tessin i form av hans egna texter och hans samlingar av ritningar och gravyer.³

Tessins arkitekturritningssamling

Vad beträffar Tessins arkitekturritningssamling rör det sig om både hans egenhändiga teckningar och av honom samlade ritningar som användes som referensmaterial i arkitektens arbete. Denna samling, som enligt Tessins egen katalog⁴ består av cirka 2000 ritningar, finns till stor del fortfarande bevarad i Nationalmuseum. Den ligger idag "uppblandad" med hela arkitekturritningssamlingen, den så kallade Tessin-Hårleman-samlingen (THC).

Tessinprojektets målsättning har varit att efter Tessins katalog försöka återskapa hans arkitekturritningssamling som den en gång såg ut och publicera ritningarna i resonerande kataloger efter den principen. Eftersom indelningen är tematisk – det var ju ett arbetsmaterial – kommer också de resonerande katalogerna att bli det. Den första delen kommer att röra Tessins samling av studieritningar och referenser från Italien och Frankrike, det vill säga kyrkoarkitektur och trädgårdar.⁵

Tessins trädgårdsritningar

Tessins samling av trädgårdsrelaterade ritningar är en viktig källa till kunskap om hans trädgårdskonst, eftersom de trädgårdar som han utformade eller var inblandad i till största delen har gått förlorade. Ragnar Josephson skriver: "Drottningholmsträdgården blev i själva verket den enda stora kungliga lustpark som helt kan sägas vara Tessins verk. Vid alla andra slott utförde han endast kompletteringar [...] det är ofta svårt att få grepp om Tessins betydelse för själva trädgårdens utformning, eftersom han sällan fick tillfälle att påbörja något helt nytt."⁶ I Nationalmuseums samlingar finns få ritningar knutna till specifika trädgårdsprojekt, däremot finns många mönsterritningar till parterrer och "boulingriner" vilka användes som förlagor i arkitektens arbete. En stor del i samlingen är Tessins detaljerade studier från trädgården i Versailles gjorda under hans vistelse i Frankrike 1677-80 och 1687. Där finns också ritningar utförda av andra ritkontor och som Tessin kunde skaffa tack vare de

² Denna text är en omarbetning av mitt anförande vid det symposium om Nicodemus Tessin d.y. som anordnades på Nationalmuseum 19-22 september 2002.

³ *Catalogue des livres, estampes & desseins du cabinet 1712*, ed. Per Bjurström and Mårten Snickare, Stockholm 2000; *Traicté de la décoration intérieure 1717*, ed. Patricia Waddy with Bo Vahlne, Guy Walton and Jan von Gerber, Stockholm 2002; *Travel Notes 1673-77 and 1687-88*, ed. Merit Laine and Börje Magnusson, Stockholm 2002.

⁴ *Catalogue des livres, estampes & desseins du cabinet 1712*. Denna katalog har renskrivits i en mer detaljerad form av sonen Carl Gustav Tessin. Detta manuskript finns i Nationalmuseums arkiv och kallas Cat. 1730.

⁵ *Architectural Drawings I. Ecclesiastical and Garden Drawings*, Martin Olin and Linda Henriksson. Utkommer 2003.

⁶ Ragnar Josephson, *Nicodemus Tessin d.y.: Tiden mannen, verket*, 1930-31, II, 198. Vid Tessin den äldres död fick sonen ta över många av de slott och trädgårdar som fadern varit ansvarig för. Tessin skriver själv i några biografiska anteckningar författade på äldre dar att han 1681 fick ansvaret för Hedvig Eleonoras trädgårdar vid Drottningholm, Ulriksdal och Strömsholm.

kontakter han odlade under dessa resor, inte minst med André Le Nôtre själv. Hit hör bland annat en plan av trädgården i Trianon med förklaring.⁷

Tessins medarbetare

Tessins samling av trädgårdsrelaterade ritningar exemplifierar tydligt hans smakideal och visar vilka referenserna var, även om många av de faktiska arbetsritningarna saknas. En anledning till detta är förmodligen att trädgårdsritningarna fanns på respektive arbetsplats och återanvändes under flera år framöver, vilket gjorde att många i sin tur försvann. En annan orsak är att rollfördelningen i Tessins verkstad mellan arkitekten och hans medarbetare fortfarande är oklar. Detta är mycket tydligt inte minst i Tessins trädgårdsarkitektur där medhjälparen och trädgårdsmästaren Johan Hårleman hade en mycket viktig roll, kanske viktigare än man tidigare insett. Ett tecken på detta är att det i arbetet med identifieringen av Tessins samling av trädgårdsritningar visat sig att Hårlemans samling var lika stor, om inte större. Det är ett känt faktum att Johan Hårlemans samling kompletterades av sonen Carl Hårleman, men många av ritningarna fanns redan i faderns ägo, och precis som i Tessins fall rörde det sig om både egenhändiga och samlade ritningar.⁸

Tessin och Johan Hårleman tycks till exempel flera gånger ha skaffat ritningar från samma källor i Frankrike. Om detta vittnar vissa uttalanden i korrespondensen mellan Tessin och det svenska sändebudet i Paris, Daniel Cronström. Cronström informerade Tessin om allehanda ting, alltifrån peruker och tulpaner till gravyrer och teckningar, och inte minst om trädgårdsarkitektur. Korrespondensen med Cronström är relativt välkänd genom Weigerts och Hernmarcks publicering av excerpter av breven⁹, men det är kanske mindre känt att ytterligare en av Tessins korrespondenser finns bevarad, nämligen den med hans medarbetare Göran Josua Törnquist (1668-1739), senare adlad Adelcrantz och far till arkitekten Carl Fredrik Adelcrantz. Törnquist hade skickats till Paris 1704-1705 för att arbeta med modellen av Louvren för Tessins räkning och det är om detta som de cirka 25 breven främst handlar.¹⁰ Men insprängt i rapporteringen om förfärdigandet av Louvremodellen finns också annan värdefull information, till exempel om det senaste inom trädgårdsmodet som Törnquist kunde bevittna i Paris. Den första maj 1705 skriver t.ex. Törnquist till Tessin:

"Jag har för myckenheten af beställningar, hela denna veckan, inte fått tid att göra mig nogsamt kunnig om parterrena, utan vill åg bespara det till härnäst, då jag i mellertid en åg annan med flit kan beögna och beskriva, de bruka nu göra sina plattebander hel kullriga samt broderiet mellerat av gazon och löwverk andra färger än stenkol och stött tegelsten. Har ännu intet blivit varse vilket de i bladen vart om vartannat, dock i symmetri, strö."

Dessa rader vittnar om hur viktig trädgårdskonsten var för Tessin, ty han bemödade sig att informera sig om det senaste inom trädgårdsmodet samtidigt som han var i full färd med att iscensätta något av det viktigaste ditintills i sin karriär: att inför den franska kungen presentera en modell av Louvrens ombyggnad. Det är uppenbart att Tessin inte skilde på de olika konstarterna enligt en modernistisk, konsthistorisk modell, utan att han intresserade sig för

⁷ THC 22. Många av de övriga ritningarna i Tessins referensmaterial är förmodligen utförda efter gravyrer.

⁸ Karlberg är ett av de projekt som Tessin och Hårleman arbetade med tillsammans. Tessin kopplades förmodligen in efter Karl XI:s reduktion på 1680-talet. 1695 beslutade man att Tessin skulle reparera det gamla orangeriet, som hade byggts av Olof Rudbeck d.ä. på 1670-talet. Snart uppfördes emellertid ett nytt orangeri för vilket Johan Hårleman var ansvarig. Ritningar till en ny parterr framför orangeriet finns i både Tessins och Hårlemans ritningssamlingar i Nationalmuseum.

⁹ *Les relations artistiques entre la France et la Suede 1693-1718, Correspondence N. Tessin le jeune et Daniel Cronström*, ed R.-A. Weigert et C. Hernmarck, Stockholm 1964.

¹⁰ Riksarkivet, Tessinska samlingen, vol E 5711

miljöer där trädgården var en del av en helhet som förenklat bestod av hus med dess omgivningar och innehåll.

Tessins smakideal

Törnquists rapporter är unika på grund av sin exakta ögonvittneskaraktär och att de berättar så mycket om den franska trädgårdskonsten under det tidiga 1700-talet, ett Frankrike där den storslagna Le Nôtre-trädgården höll på att förändras till något mer intimt och förenklat. Frågan är emellertid om dessa subtila förändringar satte några påtagliga spår i Tessins egna skapelser, som kanske snarare förknippas med trädgårdar som tycks vara släkt i rakt nedstigande led med ett Versailles eller ett Vaux-le-Vicomte? Samtidigt påminner till exempel trädgården vid Tessins eget palats mer om en italiensk *giardino segreto*, med dess skenperspektiv à la Palazzo Spada i Rom, eller Villa Mondragone i Frascati, även om själva broderiparterren är jämförbar med trädgårdar i olika *hôtels parisiens*. Faktum är att det tycks vara svårt att definiera vad som specifikt kännetecknar den "tessinska trädgården". Letar vi efter originella särdrag undrar vi snart om det överhuvudtaget finns några sådana, eftersom avtrycken från andra trädgårdar ständigt tycks vara närvarande. Till och med Steninge, som vi uppfattar som Tessins helt egna skapelse (1694–1698 för Carl Gyllenstierna), uppfördes på delvis redan bebyggd mark.¹¹ Om detta vittnar en plan av okänd hand i Nationalmuseum, av Carl Gustaf Tessin titulerad "Ancien plan pour le jardin a Steninge".¹²

Många av de trädgårdar Tessin var inblandad i utfördes aldrig i enlighet med hans ritningar eller finns inte bevarade. För att få en egentlig uppfattning om hans trädgårdskonst måste vi således gå till andra källor, som hans ritningssamling och skriftliga källor som brev eller andra anteckningar. Brevet mellan Tessin och Törnquist är en sådan källa, en annan är en cirka 15 sidor lång text av Tessins hand om trädgårdskonsten kallad *Remarques touchent les jardins de propriété et premierement de leur situation* som finns bevarad i Riksarkivet.¹³ Texten har visserligen stora likheter – och är i vissa partier identisk – med Antoine Dezaillet d'Argenvilles *La Théorie et la pratique du jardinage* (utgiven första gången 1709). Den ger oss ändå en konkret idé om de ideal som stod Tessin nära.

Invention eller imitation?

Man kan konstatera att Tessin i korrespondensen med Törnquist endast är intresserad av dekor och yta, inte av formella problem av trädgårdsarkitektonisk karaktär, och texten i *Remarques* överrensstämmer helt med det franska smakidealet. Kan vi då tala om en specifik "tessinsk trädgård", om en *invention* från Tessins sida? Eller är Tessins trädgårdskonst ren *imitation* och *eklektism*? Det går förmodligen inte att finna ett enkelt svar på dessa frågor. Förmodligen är det frågorna i sig det är fel på, då de är formulerade utifrån vår moderna uppfattning och värdeladdning kring originalitetsbegreppet. Redan här skapas därför en anakronism. Istället för att fråga sig om Tessin lyckas uppnå en *originell* arkitektur bör vi fråga oss om han uppnår en *lämplig* arkitektur. Det rör sig från Tessins sida snarare om en *anpassning* av idealen till de givna förutsättningarna, som beställare, geografisk placering, klimat, ekonomi etc. Däri ligger det specifika, men också styrkan i Tessins [trädgårds]arkitektur. Han hade förmåga att anpassa sig. Tessin stod mitt emellan traditionen och idealen. Men fortfarande måste många frågetecken om rollerna i verkstaden redas ut.

¹¹ Josephson, II, 165.

¹² THC 2949

¹³ Riksarkivet, Tessinska samlingen, vol E 5717

Forskarnytt

I höst kommer *Katja Grillner* vistas i USA som gästforskare hos John Dixon Hunt vid Landskapsarkitekturinstitutionen på University of Pennsylvania. Hennes forskning där utgör en del av ett större forskningsprojekt som Vetenskapsrådet finansierar om arkitekten som professionell gestalt ur ett idéhistoriskt perspektiv. Katja undersöker hur gestaltningen av landskapsparker under 1700-talet och den begreppsvärld den genererade kan anses bidra till att förskjuta och ifrågasätta traditionella föreställningar om arkitekten som upphovsman och auktoritet. Medarbetare i forskningsprojektet är Timothy Anstey och Rolf Hughes båda vid Arkitekturskolan KTH.

Projekt nytt

Svensk medeltidsträdgård, Nydala-projektet

Under våren 2003 pågår en förstudie för att ta fram förutsättningarna för ett kulturprojekt som än så länge går under arbetsnamnet Nydalaprojektet. Nydala är ett litet samhälle ca 2 mil nordöst om Värnamo och hyser resterna av Nydala kloster som grundades 1143, dvs samtidigt som Alvastra kloster. Klostret lades huvudsakligen i ruiner 1568 men kyrkan är fortfarande i bruk.

Projektet är tänkt att innefatta en trädgårdsarkeologisk undersökning inom Nydala klosters ruinområde för att på platsen kunna bygga upp en pastisch av en medeltida klosterträdgård i liten skala. Syftet är att sprida intresse och kunskap om vårt kulturhistoriska arv samt skapa diskussioner om hur det ska förvaltas inför framtiden. Tillsammans med ideella organisationer, föreningar, kommun, statliga verk, utbildningsinstanser m fl ska det inom projektets ramar byggas upp ett nätverk för informationsspridning. I ett nationellt perspektiv är förhoppningen att kunna bidra till en ökad kunskap om vår medeltida trädgårdshistoria och öppna upp för en diskussion om hur man pedagogiskt ska kunna vidareförmedla den på olika sätt. Tanken är också att en mängd olika del- och underprojekt ska kunna kopplas på huvudprojektet för att t ex engagera skolungdomar, studenter, forskare, intresseorganisationer och andra verksamheter. Rent konkret finns förutom själva utgrävningsarbetet idéer om en bygga upp en hemsida skapad av gymnasiestudenter, kursverksamheter runt medeltiden som tema, teoretiska seminarier, guidade turer, undervisning och grävningsseminarier under grävningssperioden, kurser och studiecirklar för uppbyggnaden av en trädgård mm. Tyngdpunkten förläggs troligen till kulturarvsåret 2005. Under både projekttiden och efter att trädgården är anlagd ska platsen bli intressant att besöka både för kommuninvånare och för mer långväga turism.

Förstudien drivs som ett samverkansprojekt mellan Miljö- och stadsbyggnadskontoret och Kulturförvaltningen i Värnamo. I arbetsgruppen för förstudien finns förutom kommunala tjänstemän även representanter från Länsstyrelsen, Jönköpings Läns Museum, Nydala byalag, Nydala hembygdsförening, Svenska kyrkan och gymnasieskolan i Värnamo. Ett projektprogram kommer att läggas fram under tidig höst 2003. Den som är intresserade av att veta mer om projektet är varmt välkommen att kontakta mig.

Hanne Romanus

landskapsarkitekt LAR/MSA

Miljö- och stadsbyggnadskontoret

Värnamo kommun

e-mail: hanne.romanus@varnamo.se

telefon: 0370-37 72 46

Licenciatavhandling:

Åsa Klintborg Ahlklo

Kronan på odlarens verk – Trädgårdens betydelse i uppbyggnaden av mönstergodset Trolleholm under 1800-talet, Institutionen för landskapsplanering Alnarp, Rapport 03:2, Alnarp 2003

Sammanfattning:

Uppbyggnaden av mönstergodset Trolleholm skedde gradvis, under tre generationer Trolle-Bonde tog arbetet ett helt århundrade i anspråk. De första mer omfattande reformerna påbörjades av Gustaf Trolle-Bonde d.ä. med enskiftets införande. Därmed infördes också trädgårdsodlingen som ett villkor i de underlydande arrendeböndernas kontrakt. Brorsonen Gustaf Trolle-Bonde fortsatte reformarbetet i riktning mot samma mål, även om en stor del av det praktiska arbetet kom att vila på kunniga och insatta förvaltares och arrendatorers insatser då godsherrens egentliga huvudsyssla var släktens stora mellansvenska godsbestånd. Gustaf Trolle-Bonde tycks också mycket medvetet ha berett marken för sin andre son Carl, vilken tillträdde som arrendator och förvaltare över Trolleholm under 1870-talet.

Efter att ha tilldömts fideikommissrätten till godset 1886 kunde Carl Trolle-Bonde fullfölja uppbyggnaden av Trolleholm med alla de medel som stod till buds för en modern och framstegsinriktad storgodsägare. Samtidigt krävde den långt utdragna rättstvisten kring fideikommissrätten att han bevisade sin och släktens förankring i den skånska provinsen genom att lojalt arbeta för dess framgång och väl. Genom ett mycket omfattande och noggrant planerat arbete med Trolleholms modernisering visade han sig på alla sätt värdig sitt skånska gods. Den omfattande godsmonografin *Trolleholm förr och nu*, författad av godsägaren själv, är en talande manifestation över framgångarna på godset utgivet vid tiden för dess höjdpunkt, eller dess största omfattning, strax efter sekelskiftet 1900. Till de fyra bokbanden fogades en karta över godset i hela dess utsträckning.

I sitt arbete med Trolleholm lade Carl Trolle-Bonde största vikt vid godslandskapets gestaltning i minsta detalj. Park och trädgård kring huvudgården rustades upp och försågs med nya fruktodlingar och växthus, den sekelgamla parken gallrades och moderniserades utan att undanröja spåren efter släktens tidigaste trädgårdsansträngningar, Viveka Trolles barockträdgård från 1770-talet. Den nedgångna och på 1700-talet ombyggda 1500-talsborgen uppbyggdes till ett praktslott i historiserande dräkt, inrymmande moderna bekvämligheter som elektricitet och rinnande vatten. Sumpiga och vattensjuka marker på godset dikades överallt ut och torrlades. Genom en storsatsning på arrendatorernas trädgårdar, liksom på hägnader och vägar överallt på den stora egendomen, underströks ytterst medvetet jordbrukets tidsenliga och prydliga aspekt.

Studierna av Trolleholm visar att trädgårdskulturen under 1800-talet var ett medel med vilket godsägaren kunde manifesteras sin position i långt högre grad än vad som hittills uppmärksammats. Under tre generationer Bonde har trädgården, i dess olika former, spelat en viktig roll för uppbyggnaden av mönstergodset Trolleholm. Undersökningen av godsets trädgårdsbestånd sträcker sig över ett drygt sekel och har gjort det möjligt att sätta Trolleholms trädgårdar i relation till trädgårdskulturens allmänna utveckling i Skåne under samma period. Med godsets hela trädgårdsbestånd som utgångspunkt har det varit möjligt att se närmare på hur de olika delarna av trädgårdskulturen fyller olika funktioner i mönstergodsets uppbyggnad. En av undersökningens viktigaste slutsatser är att trädgårdskulturen på Trolleholm, i alla dess skiftande former, utgör en betydelsebärande helhet som avsevärt vidgar ramen för förståelsen av varje enskilt trädgårdsobjekt på godsets domäner.

Det nära studiet av Trolleholms trädgårdskultur ger nya inblickar i trädgårdskulturens idémässiga och praktiska förutsättningar också i ett vidare perspektiv. När Gryttinge by enskiftas i början av 1820-talet är den trädgårdsodling som arrendebönderna åläggs framförallt en förebildlig del av lantushållningen och trädgården ingår från början som en del av gårdens cirkulationsbruk. Det är trädgården som modell för jordbruket, med Rutger Macklean som en viktig föregångsman, som placerar trädgården i de nybildade hushållningssällskapens sfär. Trots enskiftets höga ambitioner gällande trädgårdsodlingen visar trolleholmsmaterialet tydligt att trädgårdsambitionerna fick stå tillbaka i det stora nyodlingsföretag som skulle genomföras, i kamp med motsträviga jordar och tätt återkommande missväxtår, och kunde tas upp först långt senare.

När trädgården kring mitten av 1800-talet i hushållningssällskapets terminologi förvandlats till en "lantbrukets binäring" samtidigt som dess bildande kvaliteter framhålls av Eneroth och andra innebär det att dess för jordbruket direkt förebildliga roll tonas ned. Båda dessa inriktningar är tydliga i den trädgårdsupprustning hos Trolleholms arrendatorer som inleds med länsträdgårdsmästarens hjälp under 1880-talet och där arbetet i hög grad koncentreras på trädgårdens odlingsbetingelser och dess prydlighet.

Som en röd tråd genom 1800-talets trädgårdskulturella strävanden löper upplysningstanken, ofta och tydligt formulerad och med "folket" som huvudsakligt mål. Att flera godsägare ingår i de kretsar som på olika sätt arbetar för det skånska jordbrukets och dess binäringars framåtskridande har varit känt. Studiet av grevarna Bondes insatser för trädgårdsodlingen på Trolleholm ger en detaljerad bild av godsägarens roll i sammanhanget.

Studien visar också att Trolleholms trädgårdskultur ingår som ett viktigt element i den iscensättning av ett mönster gods som pågår under hela 1800-talet, och att trädgårdarna fyller sinsemellan helt olika uppgifter i scenbygget. Omsorgen om slottets omgivning inriktas på bevarandet av en trädgård med starka släkthistoriska associationer för att understryka släktens förankring på platsen medan arrendatorernas trädgårdar underkastats ett omfattande istandsättningsprojekt med syfte att göra dem till bärkraftiga och prydliga delar av ett välkött och tidsenligt jordbrukslandskap. Till förebilderna hörde jordbruksreformatorn Rutger Macklean och det landskap han formade kring sitt gods Svaneholm. Carl Trolle-Bonde var tydlig i sina ambitioner att göra Trolleholm till ett mönster gods. Skälen var starkt betingade av hans strävan att komma i besittning av Trolleholms fideikommiss och det är troligt att den starka betoningen han lade på godsets trädgårdskultur, i samklang med det sena 1800-talets trädgårdsentusiasm och med idémässig inspiration från bland andra folkbildaren och trädgårdsmannen Olof Eneroth, hade till syfte att förstärka och fullborda bilden av godset som ett idealsamhälle. Sett ur 1800-talets synvinkel, med den yttre kulturen som en bild av inre odling, var mönster godset helt enkelt otänkbart utan det genomgestaltade landskap där trädgårdarna med sina subtila associationer till godsägaren och hans position, både förankrade honom i släktens tradition och visade att han som föregångsman, med myndiga steg var på väg mot framtiden. Detta godslandskap, med sin betoning av arrendatorernas trädgårdar och sin medvetet bevarade äldre slottspark, tillgänglig för de underlydandes nöje och förkovran, skiljer sig radikalt från 1700-talets mönster gods där praktfulla, axiella väg- och allésystem framförallt har till syfte att framhäva godsets centrum.

The farmer's crowning glory

The role of the garden in turning Trolleholm into a 19th-century model estate

Summary:

Turning Trolleholm into a model estate was a century-long process involving three generations of the Trolle-Bonde family. The first really comprehensive changes, which coincided with the great land enclosure reform (*enskiftet*) were made by Gustaf Trolle-Bonde the Elder. This entailed the inclusion of gardening among the contract terms of his leaseholding farmers. His nephew Gustaf Trolle-Bonde continued the reform work along the same lines. However, the practical work depended largely on competent stewards and leaseholders, as the landowner was primarily occupied with the family's large estates in Central Sweden. It seems as if Gustaf Trolle-Bonde very consciously prepared the ground for his second son Carl, who took over as leaseholder and steward of Trolleholm in the 1870s. After being adjudged holder of the entailed estate (*fideikommiss*) in 1886, Carl Trolle-Bonde was able to complete the reconstruction of Trolleholm using all the means available to a modern, progressive large estate owner. At the same time, the long drawn-out legal process concerning the right to the entailed estate required him to prove his and his family's rootedness in the province of Skåne by loyally working for its success and welfare. Through his all-embracing, well-planned work on the modernisation of Trolleholm, he proved himself in every way worthy of his Skåne estate. The comprehensive monograph, *Trolleholm förr och nu* ("Trolleholm past and present"), written by the owner himself, is a revealing manifestation of the success. It was published at its peak, or greatest extent, just after the year 1900. To the four volumes was added a map of the entire estate.

In his work on Trolleholm Carl Trolle-Bonde put the greatest emphasis on the minute structuring of the manorial landscape. Parks and gardens around the main building were improved and provided with new orchards and greenhouses, the century-old park was thinned out and modernised without removing the traces of Viveka Trolle's baroque garden from the 1770s, the family's earliest gardening project. The dilapidated 16th-century castle, which had been rebuilt in the 18th century, was restored to a splendid manor house in historicist style, containing modern amenities like electricity and running water. Swampy, waterlogged fields were drained and reclaimed. Big investments on leaseholders' gardens as well as on fences and roads all over the large property were a highly conscious way of underlining the contemporary, tidy aspect of agriculture.

Studies of Trolleholm show that in the 19th century "garden culture" was a means whereby the estate owner could manifest his position in a much higher degree than has so far been observed. For three Bonde generations the garden, in all its aspects, has played an important role for setting up Trolleholm as a model estate. An examination of the Trolleholm gardens, comprising over a century, has enabled placing them in relation to the general development of garden culture in Skåne during the same period. Using all the estate gardens as a starting-point has made it possible to get a closer look at how different aspects of garden culture fulfil different functions in the build-up of the model estate. One of the principal conclusions of the study is that the garden culture of Trolleholm, in all its various forms, constitutes a significant whole, which considerably widens the frame for the understanding of each individual garden object in the estate domains.

A close study of the garden culture of Trolleholm gives new insights into the ideological and practical conditions of garden culture, also in a wider perspective. As the land enclosure reform reaches the village of Gryttinge in the early 1820s, the gardening work the

leaseholders are required to do serves as an agricultural model and from the very beginning the garden forms part of the crop rotation of the estate. It is the garden as a model for farming, with Rutger Macklean as an important forerunner, which places the garden within the framework of the newly founded agricultural societies. Despite the high ambitions for gardening expressed in the land enclosure act, the Trolleholm material shows clearly that the gardening ambitions had to be pushed into the background in the great land reclamation project to be undertaken, in the struggle against unmanageable soil and frequently recurring years of bad crop, so that these ambitions could not be revived until much later.

When around the middle of the 19th century the garden had been transformed, in agricultural society terms, into a “subsidiary agricultural industry” at the same time as its educational qualities were held up by Olof Eneroth and others, the result was that its role as a straightforward farming model was played down. Both these directions are evident in the improvements made in the gardens of the Trolleholm leaseholders, which were begun with the help of the county gardener in the 1880s, and involved a great concentration on the cultivation conditions and the neatness of the garden.

Throughout the 19th century ventures into garden culture runs the idea of enlightenment, formulated frequently and clearly with “the common people” as its main target. It is a well-known fact that several estate owners joined the circles who in different ways contributed to the advancement of Skåne’s agriculture and its subsidiary industries. The study of the contributions to the gardens of Trolleholm made by the Bonde family of counts gives a detailed picture of the role of the estate owner.

The study also shows that the garden culture of Trolleholm forms an important element in the staging of a model estate that goes on throughout the 19th century, and that in this the different gardens fulfil entirely different roles. The concern about the surroundings of the manor house is focused on preserving a garden with strong historical family links in order to emphasise the family’s local rootedness, while the leaseholders’ gardens undergo an extensive reconditioning project, which aims at turning them into economically sound and decorative elements in a well-kept modern farming landscape. One of the models was the agricultural reformist Rutger Macklean and the landscape he created around Svaneholm, his estate. Carl Trolle-Bonde was very explicit in his ambitions to make Trolleholm into a model estate. A strong influence was his ambition to take position of this entailed estate, and it is likely that his great emphasis on garden culture aimed at reinforcing and completing the picture of the estate as an ideal society. This was in tune with the enthusiasm for gardening that characterised the late 19th century, which got its inspiration from, among others, Olof Eneroth, gardener and advocate of general education. From the point of view of the 19th century, with external culture reflecting inner cultivation, the model estate was simply inconceivable without a thoroughly structured landscape, where gardens with their subtle associations to the estate owner and his position both placed him firmly in the family tradition and showed him as a pioneer assuming authority and leading the way into the future. This estate landscape, with its emphasis on the gardens of the leaseholders and its conscious preservation of the old manorial park, open to the entertainment and education of the subordinates, differs radically from the 18th-century model estate, whose grand systems of axial roads and avenues served the primary aim of emphasising the centrepiece of the estate.

Bokrecension

Peter Dragsbo & Helle Ravn, *Jeg en gård mig bygge vil — der skal være have til*. En kulturhistorisk-etnologisk undersøgelse af lange linjer og regionale kulturforskelle i gårdens

landskab: Bygninger, haver og omgivelser ved danske landbrugsejendomme 1900-2000. Landbohistorisk Selskab, København 2001. 488 pp. Ill. ISBN 87-7526-175-8

Boken *Jeg en gård mig bygge vil — der skal være have til. En kulturhistorisk-etnologisk undersøgelse af lange linjer og regionale kulturforskelle i gårdens landskab: Bygninger, haver og omgivelser ved danske landbrugsejendomme 1900-2000.* av de danska etnologerna Peter Dragsbo och Helle Ravn är resultatet av ett undersökningsprojekt de gjorde under 1999. Projektet ingick i en större satsning på *Det agrara landskapet* gjord av de danska Forskningsråden gemensamt. Undersökningen gjordes av Peter Dragsbo, museumsinspektör på Middelfart museum, Helle Ravn, museumsinspektör på Langelands museum, och Ebbe Kald Pedersen, arkitekt på Skov- och Naturstyrelsen, som var en av projektets samarbetspartners tillsammans med några regionala museer.

Målet med undersökningen var att förnya och utveckla forskningen och kunskapen om danska bondgårdars historia. De ville för första gången behandla gården som en helhet, där bostadshus, ekonomibyggnader, nytto- och prydnadsträdgårdar, gårdsplan, bakgård, läplanteringar och infart ingick som delar i gårdens landskap. Tidsperioden var 1880-talet till idag och 65 gårdar från tre områden valdes ut för fältinventeringen. De tre områdena var Viborg-området på norra Jylland, Als på sydöstra Jylland samt sydvästra Fyn. De skulle tillsammans ge största möjliga variation av landskap, jordbruksekonomi, kulturlandskap och gårdsformer.

Efter en rundtur i de tre områdena följde genomgång av litteratur och arkivmaterial. Viktiga källor var Nationalmuseets och de lokala museernas uppteckningar och gårdsundersökningar. Därefter valdes de gårdar som skulle besökas. Under fältinventeringen dokumenterades gårdarna i planer, ritningar och fotografier, dessutom inventerades byggmaterial och växter. Ägarna intervjuades och privat källmaterial kopierades. Även andra lokala aktörer intervjuades t ex trädgårds- och byggnadskonsulenter, byggmästare, plantskoleägare och andra entreprenörer. Till sist gjordes nya turer genom de tre områdena och genom ytterligare ett par områden som komplement. I boken presenteras och analyseras undersökningens resultat. Målgruppen är gårdsägarna och de yrkesgrupper de anlitar och rådfrågar, forskare i byggnads- och trädgårdshistoria samt de som arbetar med bevarandefrågor.

Boken inleds med en översikt av den historiska utvecklingen av bondgårdens landskap 1800–2000. Eftersom undersökningen visat att byggnader och trädgårdar haft delvis olika utvecklingsförlopp och påverkats av var sina specifika funktioner och kulturmönster behandlar författarna byggnader, trädgårdar och övriga ytor för sig. Den indelningen behålls i nästa del om utvecklingen i de tre geografiska områdena, dels generellt och dels med de enskilda gårdarna som exempel. I den sista delen analyseras och diskuteras gårdens landskap ur olika synvinklar: bondgårdarnas trädgårdskultur, trädgården som folkkonst, frågan om urbanisering eller landsbygdskultur, begreppet byggnadsskick kontra arkitektur, gårdsanläggningen som språk, aktörer och inspiration för byggnader respektive trädgårdar, kontinuitet och traditionsbrott, områdesskillnader förr och idag.

Boken är rikt illustrerad i färg och svartvitt med ritningar, planer, nya och gamla fotografier, målningar, äldre annonser och skämtteckningar. Bokens stora liggande format har givit utrymme för luftig och omväxlande formgivning med stora bilder.

I början av 1900-talet studerade etnologer främst böndernas kultur. Stort intresse visades för byggnadsskick och odlingar men sällan för trädgårdar, kanske för att man trodde att de var en

nyhet från 1800-talet. Fortfarande har bara ett fåtal systematiska inventeringar av folkliga trädgårdar gjorts i de nordiska länderna. Medan de högre ståndens trädgårdshistoria kan studeras med hjälp av arkivalier finns sällan den möjligheten för de folkliga trädgårdarna. Fältinventeringar med grundliga växtanalyser är den enda möjligheten att utöka kunskaperna. Peter Dragsbos och Helle Ravns noggranna undersökning och detaljerade presentation fyller en del av denna stora lucka i etnologins kunskapsområde. Deras metod att studera trädgårdarna i sammanhang med resten av gårdsanläggningen borde vara användbar för alla slags gårdar, både på landet och i staden.

Det vore värdefullt att utveckla resonemangen i analyskapitlen ytterligare. Författarna har uppenbarligen velat belysa sitt material från så många håll som möjligt för att visa dess användbarhet. Detta har lett till att varje text blivit kortfattad och i ett par fall ganska förenklad. I kapitlet "Landbohaven som uttryck för folkkonst" är synen på trädgårdens stilhistoriska utveckling alltför ytlig vilket leder till felaktiga slutsatser. Det är ett återkommande problem i trädgårdshistoriska beskrivningar i böcker, utställningstexter och utställningskataloger. Man utgår från en äldre linjär historiebeskrivning där olika modestilar avlöser varandra. Det finns idag en mer nyanserad historieskrivning där den europeiska trädgårdshistorien ses som flera parallella utvecklingslinjer med lokala variationer beroende på klimat och landskap samt ekonomiska, sociala och kulturella förhållande. Förebilderna för de folkliga trädgårdarna måste sökas i andra samtida trädgårdar, kanske av andra kategorier eller i andra samhällsklasser eller till och med i andra länder, men inte i trädgårdar som försvunnit flera hundra år tidigare.

Peter Dragsbo & Helle Ravn har i *Jeg en gård mig bygge vil — der skal være have til*. visat den ständiga växelverkan mellan hur idéerna om den ideala bondgården påverkar och förändrar anläggningarna, samtidigt som de nya byggnaderna och trädgårdarna påverkar idéerna om hur en riktig bondgård ska se ut. Idéanalysen och den praktiska dokumentationen kompletterar varandra för utan kunskaper om idéerna kan vi inte förstå tingen lika lite som vi kan förstå idéerna utan kunskap om tingen.

Maria Flinck

Boktips

Edward S. Casey, *Representing Place. Landscapae Painting and Maps*, Univ. of Minnesota Press, 2002.

En komparativ studie om landskapsmåleri och kartografi indtill 1900-talet.

Boken recenserades av Tanja Michalsky i: Sehepunkte 3 (2003), nr.5, på www.sehepunkte.historicum.net/2003/05/3000.html